

Столяр М.Б. Десакралізація тоталітарної ідеології в кінокомедіях Г. Данелія. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські анитоталітарні практики» (26-27 червня 2020 р.). – Україна, Чернігів, 2020. С. 107–111.

Авторка вважає, що будь яка культура, – навіть та, що жорстко контролюється тоталітарною державою, має певний спектр можливостей протистояти цьому контролю. У відповідному семантичному просторі саме і реалізується дійсна культура. Свідченням цього зокрема є кінокомедії трьох найвидатніших майстрів цього жанру – Леоніда Гайдая, Ельдара Рязанова та Георгія Данелія. Кожний з них створив свою, неповторну парадигму комічного. Наразі тези присвячено розгляду третьої парадигми, що представлено творчістю Г. Данелія. Стверджується, що Георгія Данелія обрав специфічний шлях утвердження нового, парадоксального варіанту десакралізованого антропоцентризму.

Ключові слова: сміхова культура, сміхова парадигма, десакралізація, антропоцентризм, сатира.

С. 107

Столяр М.Б. (Україна, Чернігів)

ДЕСАКРАЛІЗАЦІЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В КІНОКОМЕДІЯХ Г. ДАНЕЛІЯ

*Присвячується пам'яті С.Б. Кримського (1930 – 2010) –
видатного українського філософа, справжнього європейця,
мужнього та дотепного критика тоталітарних
та посттоталітарних дискурсів,
практика та дослідника сміхової культури.*

Будь яка культура, – навіть та, що жорстко контролюється тоталітарною державою, має певний спектр можливостей протистояти цьому контролю. У відповідному семантичному просторі вона саме і реалізується як культура. Про це зокрема свідчать кінокомедії радянських часів і, особливо, роботи трьох найвидатніших майстрів цього жанру – Леоніда Гайдая, Ельдара Рязанова та Георгія Данелія. Кожний з них створив свою, неповторну парадигму комічного. Про дві з них ми вже писали в книзі «Радянська сміхова культура» [3, с. 231–247]. Ці ж тези присвячуємо розгляду третьої парадигми, що представлено

творчістю Г. Данелія.

Однією з важливих відмінностей парадигм радянської кінокомедії 60-80 рр. є вибір автором *певного варіанту десакралізації радянської ідеології*. У свою чергу, ці варіанти є вторинними щодо попередніх та паралельно існуючих практик державної сакралізації. Відтак ми маємо розпочати з експлікації напрямків перетворення ідеології на псевдо-релігію в межах радянської культури.

Першому періоду (20-і рр. ХХ ст.) відповідало використання переважно двох типів псевдо-сакрального. По-перше, ідеологеми тоталітаризму включали ієрофанії християнських сенсів, що кардинально змінили свій семантичний вектор, але залишалися на певній інваріантній основі (архетипи есхатології, месіанства, аскетизму тощо). По-друге, до процесу сакралізації залучалися «догмати» титанізму як релігії, що богом проголошує людину. Під

С. 108

час *другого періоду* (30-50 рр. ХХ ст.) відбувається заперечення цих форм сакралізації за рахунок практик *специфічного титанізму, в якому культ особи правителя співпадає з владоцентризмом*. У цей час месіанізм відсувається на другий план та навіть десакралізується (згадаємо, що результатом відповідного політичного замовлення стала культова книга радянської сміхової культури «12 стільців» І. Ільфа і Є. Петрова) [2]. Акцентованими тепер були такі псевдо-сакральні практики як абсолютний «послух» керманічу (богу на землі), «покаяння перед партією і народом», тоталітарні «монастирі» (ДУЛАГ), «аскетизм» заради кращого майбутнього, культ псевдо-мощів вождя тощо. Відповідно, сміхова культура 60-80-х рр. зосередилася переважно на десакралізації сенсів попереднього періоду (30-50 рр.). І тому вона певним чином відтворила парадигми першого періоду – 1) антропоцентричну титанічну (в межах якої *кожна* людина, а не тільки правитель є богом) та 2) десакралізовану християнську.

Окреслені парадигми пов'язані з певним жанром комедії. Для першої (титанічної) характерною є ексцентрична кінокомедія, в якій трюк несе в собі ієрофанію дива. Найяскравіше цю групу комедій представляє режисер Леонід Гайдай. На другій парадигмі ґрунтується лірична кінокомедія. Переважно такого спектру комедії належать Ельдару Рязанову. Що ж до Георгія Данелія, то він обрав *третій шлях* – шлях утвердження нового, парадоксального варіанту *десакралізованого антропоцентризму*. Людина для режисера є немічною, недосконалою та смертною. Вона страждає через тиск безкінечних формальних обов'язків та нав'язаних соціальних зв'язків, виконання яких нікого не робить краще чи щасливіше. В образі Афоні («Афоня», 1975 р.) взагалі ми бачимо *антикультову постать сантехніка*, яка в радянській дійсності має статус, протилежний статусу космонавта, тобто найнижчий. Справа, по-перше, у предметі діяльності, пов'язаної із тілесним низом (каналізація та ін.). Крім того ця професія супроводжувалася синдромом соціально негативних проявів, починаючи від схильності до спиртного (із сантехніками часто розраховувалися горілкою) і закінчуючи неякісною працею, за яку нахабно вимагали додаткову плату. Якщо ж героєм фільму Георгія Миколайовича є розумна, інтелігентна людина, то її інтелект поглинає волю («Осінній марафон»); якщо достатньо вольова, щоб нав'язати своє бачення іншим, то вона не страждає від «надлишку» інтелекту. Найбільше проблем має талановита особистість, яку не

С. 109

можна міряти загальними мірками. Та чому до неї не можна застосовувати звичайні правила, якщо нічого трансцендентного режисер ніби й не пропонує, – це залишається питанням без відповіді.

Проте можна зробити припущення... Данелія – скептик, який, шукає істину засобами художньої інтуїції. Він знаходить в своєму досвіді дещо, яке є для нього виразом чогось – якщо не вищого, то найкращого. З одного боку, воно належить цьому, а не потойбічному життю. З іншого – в ньому відчувається щось особливе. Оце *незрозуміле* виникає дуже рідко, існує лише в

межах якихось хвилин, а потім зникає, залишаючи тільки теплий сердечний спогад. Відбуватися це може у фільмах Г. Данелія лише під час... *хорового співу*. Це єднання людей і їхніх голосів дивним чином піднімає людей над емпіричним буттям і на якийсь час виявляє те найкраще, що в них є (зазначу, що в Рязанова трансцендентні сенси змінюють, тобто *переображують* людину, а в Гайдая людина виявляє свої титанічні якості під час гострої небезпеки). Подекуди у фільмах Данелія співають російську народну пісню про Марусю (режисер повністю знав слова тільки цієї пісні). Та особливо виразно демонструється прагнення до трансцендентного в *грузинському хоровому співі* («Не горюй», «Міміно»). Грузин за походженням, Г. Данелія не міг не відчувати могутню ієрофанію соборності в піснях своєї батьківщини, хоча він, звичайно, не давав цьому феномену релігійного пояснення.

В комедії 1965 р. «33» (назва якої тоді викликала асоціації с 30-ми рр.) режисер зосереджується на художньому аналізі механізму сакралізації космонавтики в межах державного культу науки. Йдеться про те, як неперевірений медичний випадок (у пересічної людини з провінції виявили «додатковий», 33 зуб) в результаті характерних ідеологічних маніпуляцій перетворюється на сенсаційний науковий факт з наступними практиками жертвоприношення в ім'я науки та посиленою інтенцією у фантастичне майбутнє. При цьому володар 33 зуба виявляється своєрідним соціальним ліфтом для людей, що бажають піднятися ієрархічними сходами на гору – захистити дисертацію, переїхати в столицю, прославитися.

Усі три режисери – Л. Гайдай, Е. Рязанов та Г. Данелія використовують християнську символіку – хрести та храми. У фільмах Л. Гайдая ми навіть бачимо ікони та чуємо церковний

С. 110

спів. Та усі режисери вкладають різну семантику у відповідні образи. У Гайдая зміст є суто атеїстичним, карикатурним по відношенню до християнських сенсів, хоча він найбільше з усіх режисерів використовує євангельські ієрофанії (особливо в комедії «Діамантова рука»).

Рязанов практично у всіх фільмах використовує образ храму, інколи навіть у «повний зріст», тобто з хрестами. В нього – це натяк на присутність Трансцендентного в іманентному (можливе переображення героя, диво єдиної в житті Зустрічі та справжнього кохання) [3, с. 242–245]. На початку комедії «33» ми також бачимо паралельно образи храмів з хрестами та будинків з антенами. Та використовуючи (для прикриття від цензури) притаманне атеїстичній ідеології протиставлення науки та ідеології, Данелія вкладає в цю сцену зовсім інший сенс. Як це видно з наступних подій, хрести і антени для нього є *аналогічними за семантикою символами в оптиці, що близька до структуралістської культурології*. Тобто режисер підводить глядача до висновку про релігійний (для Данелія – відчужений) характер радянського космічного дискурсу.

Комедія «33» концентрує тоталітарні практики 30 – 50- х рр. у «крилатих висловах» того часу. На запитання, як можна відправити людину в психіатричну лікарню, чергова з довідкового бюро відповідає лаконічною формулою обезцінення людського життя: «Заплатіть 3 копійки». Автори малюють образ типового радянського пасіонарія першої половини ХХ ст. за допомогою всього трьох характерних висловів «я тебе виведу на чисту воду»; «поговоримо в іншому місці»; «ви ще у мене будете плакати кривавими сльозами». Проте навіть позитивні персонажі у фільмах Данелія демонструють певну неоковирність своєї мови, насиченої газетними, ідеологічними штампами («33», «Афоня»).

Режисер протиставляє державним посттоталітарним практикам не соціальну анархію, а певну самоорганізацію «первинного соціального буття», де кожна особистість є незамінною та займається своєю «сродною працею». Можливість піднятися соціальними сходами, зробити кар'єру та отримати атрибути престижного життя виглядає у фільмах Данелія як цінний, але негативний досвід. Герої фільмів «33», «Міміно» *спокушаються* на певний час; навіть досягають того, що вважається за успіх та рано чи пізно повертаються до природної радості життя, до себе самого.

В площині художнього аналізу тоталітаризму Г. Данелія був значно далекогляднішим, ніж його, не менш видатні колеги Л. Гайдай та Е. Рязанов. Трагікомедійний художній фільм в жанрі антиутопії «Кін-дза-дза!», що вийшов на екрани у 1986 р., настільки сильно випереджав критичний дискурс свого часу, що багато глядачів не змогли його зрозуміти та відповідним чином оцінити. У фільмі йдеться про здичавіння людини та деградацію цивілізації, що стає ґрунтом практик з невідомою кількістю «нео-» перед словом «тоталітарних». Проте фільм з самого початку дуже високо оцінили на Заході, зокрема у США він дуже сподобався колишньому американському президенту Бараку Обамі [1].

Відтак, у радянських кінокомедіях 1960–1980 рр. можна прослідкувати варіанти десакралізації радянської ідеології в межах трьох основних парадигм комічного, що в контексті кріпторелігійної оптики по-різному витлумачують феномен трансцендентного.

Використані джерела:

1. Афоня, Мимино, Кин-дза-дза! Лучшие фильмы Данелии. <https://korrespondent.net/showbiz/cinema/4082948-afonia-mymyno-kyn-dza-dza-luchshye-fylmy-daneliyu>
2. Одесский М.П. Легенда о великом комбинаторе [Електронний ресурс]: [предисловие к книге Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Двенадцать стульев»] / М.П. Одесский, Д. М. Фельдман. – Режим доступа : <http://lib.baikal.net/ILFPETROV/dwenadcatx.txt>
3. Столяр М. Советская смеховая культура / М. Столяр. – К. : Стилос, 2011. – 304 с.